

ANTİK PERS (AKHAİMENİD) DÖNEMİ'NDE İKTİDARIN SEMBOLÜ: “BÜYÜK KRAL” İDEOLOJİSİ

Deniz Serhad SEZER*

ÖZET

Bu çalışmada Akhaimenid Hanedanlığı Dönemi ele alınmış ve Büyük Kral'ın meşruiyetini kuvvetlendirmek için kullandığı heykel, kabartma, sikke ve yazıt gibi kaynaklar incelenmiştir. Bunlara ek olarak; Antik Yunan kaynakları ile Avesta gibi kutsal metinlerden de yararlanılmıştır. Bu kaynaklarda Büyük Kral'ın kendi propagandasını yaparak, bu unvanla birlikte karizmatik bir hakimiyet anlayışı sergilediği görülmektedir. Pers kraliyet ideolojisiyle iç içe geçen ve bunu tamamlayan bir kavram olan Büyük Kral unvanı, aslında tüm dünyanın yöneticiliğini kapsayan, huzur ve barışı sağlayan bir lideri tasvir etmektedir. Büyük Kral, daima kendini Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki vekili olarak yansıtmakta ve onun tarafından seçildiğini söyleyerek iktidarını meşrulaştırmaktadır. II. Artakserkses Dönemi'nden itibaren Tanrı Ahuramazda'nın desteğinin yanı sıra Anahita ve Mithra'nın da yazıtlarda isimlerinin geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu durum da kraliyet ideolojisinin somutlaştırılmış şekli olarak rahatlıkla tanımlanabilir. Ayrıca, Büyük Kral'ın iktidar inşasında Assur, Babil, Med, Elam ve Hellen medeniyetlerinden büyük oranda etkilendiği ve mevcut durumunu da geliştirerek kendi yönetim biçimini oluşturduğu tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pers, Akhaimenid, Büyük Kral ideolojisi, Kyros, Dareios

The Symbol of Rulership in the Ancient Persian (Achaemenid) Period: “The Great King” Ideology

ABSTRACT

This study focuses on the Achaemenid Dynasty and analyses the sources such as statues, reliefs, coins and inscriptions used by the Great King to strengthen his legitimacy. In addition to these; Ancient Greek sources and sacred texts such as Avesta were also utilized. In these sources, it is seen that the Great King, by making his propaganda, exhibited a charismatic understanding of sovereignty with this title. The title of the Great King, which is a concept intertwined with and complementary to the Persian royal ideology, actually depicts a leader who is the ruler of the whole world and ensures peace and tranquility. The Great King always portrays himself as the representative of the God Ahuramazda on earth and legitimizes his power by saying that he was chosen by him. From the reign of Artaxerxes II onwards, besides the support of the god Ahuramazda, Anahita, and Mithra are also mentioned in the inscriptions. Therefore, this situation can be easily defined as the embodiment of the royal ideology. In addition, it is determined that the Great King was greatly influenced by Assyrian, Babylonian, Median, Elamite, and Hellenic civilizations in the construction of power and formed his form of government by improving the existing situation.

Key Words: Persian, Achaemenid, The Great King ideology, Cyrus, Darius

---

*Dr., Tekirdağ / TÜRKİYE, sezerdenizserhad@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Sezer, D. S. (2025). Antik Pers (Akhaimenid) Dönemi'nde iktidarın sembolü: “Büyük Kral” ideolojisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(48), 1-19.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1512800>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 3 Eylül / September 2024

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 26 Sayı: 48 / Volume: 26 Issue: 48

Giriş

Persler için yükseliş dönemi olarak tabir edilen zaman dilimi yaklaşık olarak MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmektedir. Kyros Lydia'yı ele geçirmiş (Hdt. I. 84-86), İonia, Kappadokia, Phrygia, Lykia, Karia ve Aiolia gibi bölgeler yine bu dönemde Pers hakimiyetine girmiş (Hdt. I. 141-177; Ksen. *Kyr.* VII. 4), Kadusia, Baktria, Parthia, Hyrkania ve Debrikliiler Kyros'u hükümdarları olarak tanımışlardır (Hdt. I. 177; Ksen. *Kyr.* V. 1-4; Briant, 2002: 39). Kyros Dönemi'nde son olarak Babil'in de Pers egemenliğine girdiği bilinmektedir (Hdt. I. 189-192). Kyros'tan sonra hükümdar olan Kambyzes de Pers hakimiyetini Mısır'a kadar genişletmiştir (Hdt. III. 10-17; Wiesehöfer, 2003: 21). Devletin en parlak dönemi olarak gösterilen I. Dareios Dönemi'nin ise ilk zamanları çıkan isyanların bastırılmasıyla geçmiş (Kent, 1953: 117-134 (*DB.* I-IV), sonrasında yapılan iki seferin ilkinde Hindistan Pers hakimiyeti altına alınmış (Hdt. IV. 44), İskitler üzerine düzenlenen diğer sefer ise nihai bir sonuca varamamıştır (Hdt. IV. 83-144). Sonuç olarak, Persler en parlak döneminde İran, Hindistan, Anadolu, Mezopotamya, Libya ve Mısır'ı içine alan büyük bir hakimiyet sahasına sahip olmuştur. Bu ülkenin topraklarının doğu-batı genişliği yaklaşık 3.000; kuzey-güney genişliği ise yaklaşık 1.500 kilometreyi bulmuştur. Söz konusu alan 5 milyon kilometrekareyi aşmış ve dönemin nüfusu da tahminen 35 milyon seviyesine yaklaşmıştır (Mann, 2012: 281).

Perslerden öncesine bakıldığında, Med krallarının iktidarlarının az gelişmiş seviyede ve mevcut kabile yapısından dolayı da merkezileşmeden uzak olduğu görülmektedir. Persler de Kyros Dönemi'ne kadar göçebe yaşam tarzını benimsemişler ve bu dağınık yaşam tarzı yönetim biçimine de yansımış dolayısıyla, devletin federasyonlar şeklinde örgütlenmesine neden olmuştur (Sevinç, 2014: 232-251).¹ Bu noktada satraplık sistemi yapısına da değinmekte fayda vardır: Satraplıkların her biri kralın yönetiminin bir mikrokozmosu niteliğindedir. Hepsisi sivil otoriteyi askeri otoriteyle birleştiriyor, haraç ve askeri vergi topluyordu. Adalet ve güvenlik de sorumluydular. Her birinin kaçıllaryası vardı ve buralarda Pers yönlendirmesi altındaki Aram, Elam ve Babil katipleri çalışıyordu. Kozmopolit imparatorluğun içerisinde elde ne varsa benimsemek yoluyla bir imparatorluk altyapısı sağlamak üzere oldukça tutarlı bir girişimde bulunulduğu görülmektedir (Mann, 2020: 282).²

Fakat Kyros Dönemi'nden (MÖ 559-530) itibaren Yakın Doğu'nun etkisiyle beraber "mutlak" ve merkezi otoriteye dayalı bir kral imgesine rastlanmaktadır. Ayrıca, buldukları coğrafya nedeniyle Perslerin iktidar inşasında Assur, Babil, Med, Elam ve Hellen medeniyetlerinden büyük oranda etkilendiği ve mevcut durumunu da geliştirerek kendi yönetim biçimlerini oluşturdukları tespit edilmektedir. Dolayısıyla, bir *translatio imperii* (yönetim devri) söz konusudur (Jursa, 2018a: 250-257; Jursa, 2018b: 265-270).³ Persler, yönettikleri bölgelerde mevcut sosyo-politik yapıları ve yerel ihtiyaçları da dikkate alan bir yönetim şekli benimsemişlerdir. Yönetim politikalarına ters düşmediği sürece mevcut sistemlerin devam etmesi üzerinden bir politika izlemiştirler. Dolayısıyla, fethedilen yerlerin de Persleştirilmesi düşünülmemiştir.

¹ "Akhaimenidlerle birlikte bağımsız bürokrasiye, orduya ve kimliğe sahip bölgeler ve konfederasyonlardan oluşan imparatorluk kavramı ortaya çıktı. Bu yapılar elbette imparatorluğun bürokrasisi ve askeri yapısıyla kuşatılmış vaziyettedir. Ayrıca bazı bölgeler ve hatta konfederasyonlar gibi imparatorluğun başında da bir kral bulunuyordu." (Garthwaite, 2011: 9)

² Satraplık sistemiyle ilgili daha detaylı bilgi için bk. Sarıkaya, 2016: 75-91; Sarıkaya, 2018; Duran, 2015: 61-86.

³ Persler ve kendisinden önceki bu medeniyetlerle arasındaki etkilenme durumu siyasi açıdan olmanın yanı sıra sanatsal açıdan da görülmektedir. I. Dareios'un Persepolis'teki tasviri ile III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727) ait levhalarda ve resimlerde, Akkad Kralı Naram-Sin'in (MÖ 2254-2218) zafer stelinde ve Elam Kralı I. Şutruk-Nahhunte (MÖ 1185-1155) anıtında yer alan tasvirlerle benzerlik göstermektedir (Nadali, 2018: 403-406).

W. Ball, Pers hakimiyeti ile ilgili şunları söylemektedir:

Buyruk altına alınan halklara büyük ölçüde özerklik tanınmış, çoğunlukla kendi vali ve kralları tarafından yönetilmelerine izin verilmişti. Mahalli kurum ve dinlere saygı gösterilmiş, hatta desteklenmişti... Muazzam bir organizasyon ve yönetim sistemine ön ayak olunmuştu: Vilayet yönetimi, karayolları, vergilendirme, bankacılık; hepsi bu devletin yıldızı söndükten yüzyıllar sonra bile ayakta kalan sağlam yeni kurumlardı (Ball, 2018: 47).

Perslerin hakimiyetine giren bu halkların, haraç ödemeleri ve askerlerini Büyük Kral'ın hizmetine vermeleri istenmiş fakat yeni bir hayat tarzını benimsemeleri konusunda herhangi bir baskı yapılmamıştır. Bu doğrultuda, yerel soylular kendi topraklarındaki yönetimde söz sahibi olmuş, kendi çıkarlarını korumuş ve bu durum da hükümdarlarına bağlılıklarını arttırmalarını sağlamıştır (Maffre, 2017: 52-61; Ivanov, 2021: 63).⁴ Dolayısıyla, Büyük Kral, mağluba süreklilik güvencesi vermiş ve yeni hükümdarlarla iş birliği yapması için yerel seçkin tabakaya yolu açmıştır (Kuhrt, 2009: 371).

Pers kralı, ülke aristokrasisinde *primus inter pares* "eşitler arasında birinci" olarak yer almaktadır. Büyük Kral, barış ve savaş zamanlarında "yüksek efendi", "yasa koyucu" ve "yargıç" olarak *bandaka* "maiyettekiler" üzerinde ülkenin bütün otoritesini elinde barındırmıştır (Wiesehöfer, 2003: 58). Benzeri bir yapı askeri örgütlenmede de vardır. Pers ordusunun başında, başkomutan olarak "Büyük Kral" ya da "Krallar Kralı" olarak adlandırılan Pers Kralı bulunurdu.⁵ Dolayısıyla Büyük Kral, Ahuramazda tarafından kendisine bahşedilen evrensel düzenin koruyucusu rolünü tebaası ve askerlerinin desteğiyle uygulamaya çalışmıştır.⁶ Krallar, önemli seferlerde bizzat başkomutan olarak ordunun başında sefere katılmışlardır. I. Dareios, İskit seferinde; Kserkses, Yunan seferinde; II. Artakserkses, Genç Kyros isyanında; III. Artakserkses, Fenike ve Mısır isyanlarında; III. Dareios da Büyük İskender ile yapılan savaşlarda bizzat başkomutanlık yapan krallara örnek olarak gösterilebilir (Hdt. IV. 83; Hdt. VII; Ksen. *Anab.* I. 8. 23; Plut. *Artak.* VIII-XII; Arr. *Anab.* II. 6; III. 8-9; Duran, 2016: 35). Tüm komutanlar ve askerler Büyük Kral'ın komutası altındadır ve son sözü her zaman başkomutan olarak Büyük Kral söylemektedir. Sefer zamanında kralların her ne kadar savaş meclisi toplayıp tavsiyeleri dikkate aldığı görülse de her zaman son kararın Büyük Kral tarafından verildiği bilinmektedir (Ksen. *Kyr.* I. 20. 6-8; Hdt. VII. 8-19; VIII. 6-69; Arr. *Anab.* I. 12. 8; McCoy, 1989: 413-433). Bunların yanı sıra, Büyük Kral, savaş alanında faydalı olan komutan ve askerleri tespit edip bu çabaları sonucunda ödüllendirirdi (Hdt. VIII. 90). Bu doğrultuda, Pers kralının savaş alanında veya askerleri ödüllendirirken tahtta oturması aslında büyük bir sembolik anlam da içeriyordu. Kral, tahtındayken, gücünü, cesaretini ve ordusuna olan güvenini gösteriyordu (Plut. *Artak.* VI. 3).

Pers kralları, sefere çıkmadan önce hedefindeki ülkelere elçiler gönderir, ülkelerin teslimiyetini sembolize eden "toprak ve su" talep ederlerdi. Dolayısıyla, bu durum en önemli

⁴ E. M. Ciampini bu konuyla ilgili Mısır örneğini vererek şu yorumlarda bulunmuştur: "Pers hakimiyeti döneminde Mısır'la ilgili verilerin incelenmesinden ortaya çıkan sonuçlardan biri, Firavun ideolojisiyle Pers ideolojisi arasında kurulan paralelliklerdir: Kral, Mısır'da yaşamasa da kendini devlet fikriyle özdeşleştiren bir model çerçevesinde kabul ettirmekten vazgeçmez: firavunların Mısır'ının varlığı, belli özelliklere sahip bir kralın varlığına bağlıdır." (Ciampini, 2018: 276-281)

⁵ Bu unvanlar hakkında detaylı bilgi için bk. Tolman, 1908; "...vergiye bağlamış olduğu her ülkenin yöneticisine orduya kaç süvari, okçu, sapancı ve kalkan taşıyıcı sağlaması hakkında emirler verir." (Ksen. *Oik.* IV. 5)

⁶ Konuyla ilgili I. Dareios'un Nakş-i Rustam'deki yazıtında kralın iyi bir okçu, iyi bir mızrak atıcısı, iyi bir süvari, iyi bir savaşçı olduğuna dair anlatı dikkate değerdir [Kent, 1953: 139-140 (*Dnb* 34, 41-44)]; Ayrıca Batı Anadolu'da bulunan Pers Kral sikkeleri üzerindeki okçu kral ya da mızrak taşıyan kral tasvirleri, mühürlere yansıyan kahraman kral figürleri ile Antik Dönem Hellen kaynaklarında askerlerin güvenlik ve ekonomik çerçevede önemini ortaya koyan anlatılarda da detaylara rastlamak mümkündür (Ksen. *Oik.* IV.5-8; Öncü, 2023: 26-27, 77-90, 149-155; Tuplin, 2014: 127-168; Kaptan, 2002: 71-73; Root, 1979: 164-169).

yaşam kaynaklarından vazgeçerek, bunları Büyük Kral'ın koşulsuz hakimiyetine sunmak anlamını içeriyordu ki ülke, bunları veriyorsa Büyük Kral'ın hakimiyetini kabul ediyor demektir.⁷ Eğer vermezlerse de Büyük Kral, ordusunun yönünü o ülkeye doğru çeviriyordu. Dolayısıyla, bu diplomatik ritüel, Pers hükümdar ideolojisinin ve yayılcı politikanın en önemli simgelerinden biri olarak sayılmaktadır (Hdt. VII. 132; Diod. XI. 31. 1-2; Billows, 2018: 239; Balcer, 1995: 232; Ivanov, 2021: 75). Ayrıca Kralın Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi ve tanrı adına evrensel refahın ve barışın koruyucu olduğu Pers ideolojik programında diplomasi, tıpkı savaş gibi, önemli bir yer tutmaktadır. Kral yazıtlarında da görüldüğü üzere Büyük Kral, yalancıları yani isyancıları Ahuramazda'nın emri üzerine yok etmekle yükümlüdür. Kral'a karşı çıkan aynı zamanda temsilcisi olduğu tanrısal düzene de karşı çıkmaktadır. Ama kralın gönderdiği "toprak" ve "suyu" kabul edenler tanrısal düzenin sağlayacağı huzur ve refaktan yararlanmaktadırlar. Bu aynı zamanda Pers kralının tebaasına gönüllü iş birliği kurmak istediği esnek yönetim anlayışının bir işareti olduğu gibi, diplomasi Krallar Kralı ideolojisinin sembolik yönüne vurgu yapan da bir husustur.⁸

Bunların yanı sıra, Pers yazıtlarında da güçlü bir kral ideolojisi nakledilmektedir. Büyük Kral, hukukun ve düzenin temsilcisi, toprakların ve köylülerin koruyucusudur (Kuhrt, 1983: 83-97). Ona bağlı olanları ödüllendirir ve bu bağlılıktan kopmak isteyenleri cezalandırır (Wiesehöfer, 2003: 43).

I. Dareios Yazıtı'nda Büyük Kral'ın profili şöyle anlatılmaktadır:

Gözümüzle gördüğümüz bu mükemmel eseri yaratmış; insana saadeti getirmiş; Kral Dareios'a akıl ve derman bahşetmiş Ahuramazda yüce tanrıdır. Kral Dareios şöyle der: Ahuramazda'nın inayetiyle ben haklı olanın tarafındayım, haksız olanın dostu değilim. Kudretli sebebiyle zayıfa yanlış yapılmasını arzu etmem, kudretli zayıflar sebebiyle acı çeker. Ben doğru olanı arzu ederim. Yalancının takipçisi olanın peşinden gidenin dostu olmam. İşbirliği yapan kimseyi işbirliğine ödüllendiririm. Öfkenin kabardığını hissettiğim zaman onu düşünme melekeimin emrine alırım. Zarar veren kimseyi verdiği zarara göre cezalandırırım. Bir insanın zarar vermesini arzu etmem, zarar veren adamın cezasız kalması da asla arzum değildir. Bir adamın bir başkası hakkında söyledikleri her iki tarafın ifadesini birden duymadan beni ikna etmez. Bir adamın melekelerine göre yaptıkları veya yerine getirdikleri beni tatmin eder, o zaman bahtiyar olur, büyük zevk duyarım ve sadık insanlara cömert davranırım. Hem ellerim hem ayaklarım kabiliyetlidir. Ata binmek konusunda iyi bir biniciyim. Ok atma konusunda iyi bir okçuyum, hem yaya hem at sırtında. Mızrak atma konusunda iyi bir mızrakçıyım, hem yaya hem at sırtında. Ahuramazda'nın bana bahsettiği hünerleri Ahuramazda'nın inayetiyle kullanmak için onları kuvvetlendirdim, yerine getirdiklerimi Ahuramazda'nın bana bahsettiği bu hünerler sayesinde yaptım (DNb; Kuhrt, 2009: 401).

Pers monarşisinin en önemli kaynaklarından bir tanesi de "seyyah krallığı" olarak nitelendirilmektedir. Kralın yaptığı seyahatlerin her ne kadar temel sebebi, iklimsel koşullar nedeniyle yapılmış olsa da siyasi amaçlar nedeniyle de kullanılmıştır. Bu seyahatler neticesinde kral, gezdiği bölgelere ait özel problemlerle ilgilenebiliyor, tebaası ile yakından iletişime geçebiliyor böylece yeniden güven sağlayabiliyordu (Wiesehöfer, 2020: 69; Sarıkaya, 2021: 96).

Pers Kralı, gezilerinde ve askeri seferleri boyunca kendisine ait, kral için özel yapılmış muazzam bir çadırda konaklıyordu (Plut, *Alex.* XX. 8). Bu çadır sahip olduğu nitelikler sebebiyle adeta bir "gezici saray"dı. Kralın o anda durduğu yer, aynı zamanda kraliyet iktidarının ve otoritesinin de merkezi sayılmaktaydı. Çadırda, Büyük Kral'a ait iktidarını sembolize eden nişanları da bulunuyordu (Wiesehöfer, 2003: 73). Bu semboller, kralın zenginliği ile gücünü yansıtıyordu ve hükümdar ideolojisini beslemek aynı zamanda az da olsa ekonomik nedenlerle gerekliydi. Bu ihtişamlı zenginlik gösterisi; kurulacak ittifakların

⁷ Detaylı bilgi için bk. Kuhrt, 1988: 87-99.

⁸ Detaylı bilgi için bk. Kuhrt, 1988: 87-99; Öncü, 2021: 230-233.

desteğini kazanmak için politik, mevcut maddi kaynaklarda maksimum seviyede yararlanabilmek için de ekonomikti (Garthwaite, 2011: 54).⁹

Pers krallarının iktidar sembollerinden birisi de *dōra*'dır (Armağan). Bu kavram *phoros*'un (haraç) öncüsü olarak görülmekte olup aslen bir doğu geleneğidir.¹⁰ Persepolis Sarayı'nda duvarlara işlenen sahnelerde Büyük Kral'a ithafen her yıl düzenlenen haraç-armağan sunum törenleri tasvir edilmiştir. I. Dareios'tan sonra *phoros*, esasen bir yönüyle kral ile kurulan gönüllü ilişki-sadakatin bir sembolü ve Pers idari esnekliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu nedenle de kabartmalara yansıyan tasvirler Persepolis'e gelen delegasyon üyelerini kendi kültürel çeşitliliğiyle göstermiştir. Bu durum, kral mezar anıtlarında her biri kendi yerel özellikleriyle kralın üzerinde olduğu bir platformu birlikte taşıma (Atlas Posture) tasvirinde de görülmektedir. Burada da kral bütün farklılıkları birleştiren temel güç konumundadır (Kuhrt, 2007: 484, 500; Root, 2021: 131-161; Öncü, 2023: 28-29, 104-107; Klinkott, 2007: 267-270; Dusinberre, 1999: 73-102; Simpson, 2006: 104-131). Pers hükümdarlık ideolojisi açısından en görkemli olaylardan biri sayılan bu törende, hem devletin ne kadar fazla ulusa hükmettiği hem de nasıl bu kadar büyük bir ekonomik güce sahip olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, Büyük Kral'a sunulan bu armağanlar ekonomik açıdan hem Pers hazinesinin temelini oluşturuyor hem de sembolik açıdan diğer uluslar arasında Pers iktidarını pekiştiriyordu.¹¹ Bu seremonide tâbi halklar kendi tipik ürünlerini veya maddi açıdan değerli mallarını Büyük Kral'ın huzuruna getirip sunarlardı. Bahsi geçen armağan takdimi, bağlılığın en büyük sembolüydü (Wiesehöfer, 2003: 48). Bu durum tek taraflı olmamakla birlikte karşılıklı yapılan bir değiş-tokuş işlemiydi (Sancisi-Weerdenburg, 1989: 129-146). Hükümdarın verdiği armağanlar ve imtiyazlar ise tâbi halkların iç ve dış tehditlere karşı Büyük Kral'ın güvencesi altında olduklarını sembolize etmekteydi (Klinkott, 2007: 263-290). Hükümdardan gelen hediyelerden bazıları ise savaşta cesaret, yararlılık ve başarı gösteren kişilere verilirdi (Hdt. III. 90, 160; VII. 26; Ksen. *Anab.* I. 9. 14-22; Plut. *Artak.* XIV. 1; Diod. II. 28. 4). Hükümdarın dağıttığı armağanlar içerisinde yüksek mevkilere atama yapmak, arazi ve gelirini bağışlamak, onurlandırılma sembolü olarak üzerinde taşıyabileceği kıyafet veya aksesuar bulunuyordu. Bunların içerisinde altın kolye, bilezik, altın tas, Pers urbası ve *akinakes* (Pers tarzı kısa kılıç) en dikkat çekenleridir (Hdt. III. 20-21; 84; VII. 8; Ksen. *Anab.* I. 2. 27; 8. 29; Plut. *Artak.* XV. 1-2; Sancisi-Weerdenburg, 1989: 129-146). Hükümdara sunulan hediyeler, doğum günü, tahta çıkış veya evlilik törenleri vesilesiyle iletilmesinin yanı sıra Pers krallarının gezileri sırasında da takdim edilebilirdi (Hdt. VII. 27). Geziler sırasında sunulan hediyelere bakıldığında, genellikle tarımla uğraşan Pers halkını yansıttığı söylenebilir. Bu yüzden hediyelerin lüks ve pahalı olmak yerine tahıl, koyun, sığır veya şarap olma ihtimali daha yüksektir (Plut. *Artak.* IV. 4-V. 1). Örneğin, kralın seyahatinin birinde geçtiği yerlerdeki bir çiftçi o an için hükümdara verecek bir hediye bulamamıştır. Büyük Kral'a hediye veremeyeceğinden dolayı endişeye kapılarak yakınındaki ırmağa koşmuş ve avucunu suyla

⁹ J. Wiesehöfer'in konuyla ilgili şu yorumları vardır: "Kısmen titizlikle hazırlanmış yolculuklar, eski geleneklere dayanan karşılımların sembolik törenleri, şehirlerin ve toplulukların kralın ve saray halkının ihtiyaçlarını sağlama yükümlülüğü, tümü tebaaya hangi sınıftan olursa olsun 'yoldaki kralın' hakimiyetini, sadakat ve maddi destek yükümlülüklerini, refahlarının hükümdarın teveccühüne ve otoritesine bağlı olduğunu hatırlatıyordu; ancak aynı zamanda birçok insana ihtişamında ısınmak ve etkileyici bir hükümdarın değer verilen tebaası olarak gurur duyma fırsatını sundular." (Wiesehöfer, 2020: 69)

¹⁰ Mısır Firavunu I. Sesostris hakimiyeti altındaki tüm uluslardan kendisine armağanlar getirmelerini emretmiştir (Diod. I. 55. 19). Medlerin de Kral Kyaksares'e armağanlar sundukları bilinmektedir (Ksen. *Kyr.* V. 4. 39).

¹¹ Ödenen miktarlar ve detaylı bilgi için bk. Hdt. III. 89; Strab. XV. 3. 21; XI. 13. 8; 14. 8; Polyain. *Strat.* III. 11. 5; VII. 11. 3; Wiesehöfer, 2003: 104.

doldurarak hükümdara sunmuştur.¹² Bu davranış sonucunda çok memnun olan II. Artakserkses onu Pers urbası, altın bir kadeh ve 1000 *dareikos* ile ödüllendirmiştir (Plut. *Artak.* V. 1).

Veraset Düzeni ve Unvanlar

Kralın vârisini seçme özgürlüğü vardı. Bazı kaynaklarda her ne kadar büyük olan çocuğun tahta yakın olduğuna dair bilgilere rastlansa da (Hdt. VII. 2; Plut. *Artak.* XXX. 1) veraset işleri düzenli bir kurala bağlanmamış olup, ölen kralın vârisi en büyük oğul olacak şeklinde bir hüküm söz konusu değildi (Duran, 2021a: 340). Bu vâris, özgürlüğü zaman zaman kardeşler arası veya baba-oğul arasında sorunlara neden olsa da dönemin hükümdarlarının bu gibi sorunları zaman içerisinde bertaraf ettiği görülmektedir. Veraset konusu Persepolis'teki Kserkses Yazıtı'nda şöyle geçmektedir:

Kral Kserkses şöyle diyor: Dareios'un başka oğulları da vardı fakat Ahuramazda'nın arzusu bu yöndeydi. Babam Dareios kendinden sonra en yüksek mertebeye beni layık gördü. Babam Dareios tahttan inince Ahuramazda'nın iradesiyle babamın tahtına kral olarak ben geçtim [Kent, 1953: 150 (XPf 27-36); Kuhrt, 2009: 402].

Mevcut kral öldükten sonra yeni kralın tahta geçebilmesi ancak belirli bir sürecin sonunda gerçekleşebiliyordu. Bu süreçler; yas, cenaze töreni ve vasiyetnamenin koşullarının gerçekleştirilmesi şeklinde kısaca özetlenebilir (Ctes. *FGrHist* III C 1 688 F 13 (9)=Phot. *Bib.* 72. 37a26-40a5). Hükümdar olma töreniyle ilgili bilgilere ancak Plutarkhos'un kendinden önceki yazarlardan derlediği bilgiler sayesinde ulaşabilmektedir (Plut. *Artak.* III. 2). Yeni hükümdar ancak bu geleneksel süreci tamamladıktan sonra meşru kral olarak sayılabilmektedir (Wiesehöfer, 2003: 64). Yeni kralın resmî töreni Pasargade'de yapılırdı (Plut. *Artak.* III. 1; Hdt. I. 125; Curt. X. 1. 22-23). "Kral inisivasyonu"¹³ (*basilike telete*) yani veliaht prensi, krala dönüştüren bir çeşit ritüel ile başlardı. Kral, sade yemekler yer, Perslerin eski yaşam biçimlerini hatırlatan Kyros'un giysilerini giyerek onun gücünü ve otoritesini sembolik açıdan devralırdı. Bu giysiler içerisinde iktidarın nişanları olanların yanı sıra ayakkabılar, dik erguvan tiara, sağ elinde asa, sol elinde lotus çiçeği, mızrak ve yay bulunurdu. Kıyafetleri giydikten sonra, yeni kralın incirden yapılmış keki yediği, *terminthos*'u (Antep fıstığı) dişıyla kırıp tatması ve bir kadeh ekşimiş süt içmesi ritüelin mecburi aşamalarındandı. Bunları takiben de resmi mühürlerin teslim alınması, çeşitli imtiyazların onaylanması ve makam ile görevlerin yeniden dağıtılması gibi devlet işleri yapılırdı (Wiesehöfer, 2020: 64).

Veliaht, kral olmadan önce ve kral olduktan sonra kullandığı iki ayrı isme sahipti. Tahta geçiş töreninden sonra yeni adını alır ve önceki ismi kullanımdan kalkardı. Bu yeni isimler genellikle selefleri olan büyükbabalarından veya babalarından gelir ve egemenlik propagandası olarak kullanılırdı. Bu doğrultuda, Akhaimenid Hanedanından gelen krallar (özellikle I. Dareios sonrası) bazı taht isimleri kullanmışlardır. Örnek olarak ilk taşıyıcısının doğum ismi Kyros, ikincisinin aslen Arses ve üçüncüsünün de Okhos olan Artakserkses'in ismi "iktidarı veya imparatorluğu gerçeklik üstüne temellenen", Dareios ismi "iyiliği tutan" şeklinde söylenebilir (Wiesehöfer, 2020: 57). Bunların yanı sıra hükümdarlık isimlerinin dışında bedensel

¹² "Kral Artakserkses, hükmün sonsuza dek sürsün! Seni şimdi elimden geldiğince onurlandırıyorum; olanaklarım el verdiği ölçüde benden armağan almadan gitmemelisin. Kyros'un suyuyla sana olan saygımı kanıtıyorum. Kampına vardığında evimin en nadide ve değerli şeyleriyle seni yücelteceğim. Armağan sunan ötekilerden kesinlikle geri kalmayacağım." (Plut. Alex. XXXXVI. 4)

¹³ Bireyin gelişim sürecinde bir üstat gözetiminde, düzen ve disiplin içeren bir programla eğitilmesi. Bu kavram aslında sadece ritüel boyunca gerçekleşen bir süreç değildir. Konu ile ilgili veliahtın çocukluktan itibaren olan gelişim sürecine bakmak gereklidir. Pers kraliyet öğretilerinde sadece krallığın refahı gözetilmez, aynı zamanda toplumsal faydaya hizmet etmek de oldukça değerlidir. Bu durum bütün veliahtlara çocukluk yaşlarından itibaren öğretilmiştir. Dolayısıyla, küçük yaşlardan itibaren bu ideolojiyi benimseyen adaylardan biri kral olduğunda bile diğerleri gittikleri yerlerde satrap veya başkomutan görevleri boyunca bu ilke ile hareket etmişlerdir. Bu durum da onların yönettikleri toplumlarla aralarının iyi olmasını sağlamış ve hükümdarlık için her zaman hazır tutmuştur.

görünümleri veya sahip oldukları davranış niteliklerinden dolayı takma isim veya lakaplara da sahip olabilirlerdi. I. Artakserkses Makrokheir "Uzun Kol", II. Dareios Nothos "Gayrimeşru", II. Artakserkses Mnemon "Düşünceli / Hafızası Güçlü" gibi (Sarıkaya, 2021: 43). Antik yazarlar, II. Kyros'un sahip olduğu niteliklerinden dolayı kendi halkı tarafından "baba" olarak adlandırıldığından bahsetmektedir (Hdt. III. 89; Ksen. *Kyr.* VIII. 8. 1-2; Diod. IX. 24). Yine benzer şekilde Dareios "icra eden", Kserkses "savaşçı" ve Artakserkses de "büyük savaşçı" şeklinde zikredildikleri bilinmektedir (Hdt. VI. 98. 3).

I. Dareios'un kullandığı unvanlara bakıldığında; *hşayadiya* kelimesinin "bir egemenliğin nişanlandığı" şeklindeki anlama geldiği ve Med dilinden alınmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bu unvanın Mezopotamya kültüründen etkilendiği (Akadça *şarru rabu*) ve Medlerden *vazrka* "büyük" sıfatının alınarak güçlendirildiği de görülmektedir. Diğer taraftan, kral kendisini, devletinin egemenliklerine tâbi kıldığı *khšāyaθiya khšāyaθiyānām* kendinden önceki Babil, Assur, Urartu ve Med ülkelerinin krallarıyla karşılaştırmaktadır. Köken açısından Mezopotamya'ya dayanan "krallar kralı" unvanı, orta Persçe *şahan şah*, yeni Persçe *şahanşah* şeklinde kullanılmıştır. Birçok "ülkenin" ya da "halkın" ülke sınırları içerisinde yer alması, I. Dareios'un "ülkelerin/halkların kralı" olarak *khšāyaθiya dahyūnām vispazanānām*, "bütün aşiretleri içeren ülkelerin kralı" ya da "her kökenden halkların kralı" ve *paruzananam* "birçok kökenden halkların kralı" şeklinde unvanlar da bilinmektedir. Bunlara ek olarak; *khšāyaθiya ahyāyā būmiyā vazrakāyā dūraiapiy* "uzak ve geniş olan bu büyük dünyanın kralı" şeklinde unvanın da kullanıldığı görülmektedir [Wiesehöfer, 2003: 55; Kent, 1953: 137-138 (*DNa* 8-12); Öncü, 2023: 28].

Kral İmgesinin İdeolojik Zemini

Akhaimenid yazıtları, genelde, klişeleşmiş bir kalıba uygun olarak yazılmıştır: Giriş bölümünde; kral, kendini, soyunu ve bütün unvanlarını sıralar, daha sonra, gelişme bölümünde; yazıtın ne amaçla oluşturulduğu belirtilir ve sonuç kısmında da kral, ülkesinin ile yazıtının korunması için tanrısına dua eder. Bunlar, kralların başarılı savaşlarının ve fetihlerinin anlatılması sırasında "propaganda" amacıyla kullanılmıştır. Hükümdar, bu yazıtlarda daima kendini Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki vekili olarak yansıtmakta, hatta onun tarafından seçildiğini söyleyerek iktidarını meşrulaştırma yoluna gitmektedir. Ayrıca Anahita ve Mithra'ya da aynı doğrultuda atıflar yapıldığı görülmektedir (*DB, DNa, XP; A2Ha, b; A2Sa; A3; Duran, 2021b: 363*). Dolayısıyla, bu durum kraliyet ideolojisinin somutlaştırılmış şekli olarak rahatlıkla tanımlanabilir (Özkan, 2023: 18-33).

Kyros silindiri, Kyros'un Dönemi'ndeki konumunu ve hükümdarlık ideolojisinin bilinmesi açısından önemli bir kaynaktır. Kyros, buradaki anlatıma göre krallar soyundan gelir ve dünyanın kralıdır. Babil Tanrısı Marduk tarafından kutsanmış, Babil'de karmaşaya son verip, düzeni yeniden tahsis etmek için gönderilmiştir. Dolayısıyla, yerel inançları dikkate alarak kendi siyasi meşruiyetini sağlamaya çalışmış ve kendini kabul ettirmeyi başarmıştır (Van de Mierop, 2018: 246). Ayrıca Kyros Silindiri, imparatorluğun kurucusu Büyük Kyros'un yazıtı olması ve Ahuramazda yerine Babil tanrısı Marduk'a atıf yapması, Kambyses'in veliahtlığına dolaylı atıf yapması, dört bir tarafın hükümdarı olma kavramını Pers yönetim anlayışına sokması açısından da ilk örnek olarak göze çarpmaktadır (Kuhrt, 2007: 70-72; Kuhrt, 1983: 85-87; Öncü, 2023: 20-22).

Benzer bir ideolojik mantıkla hazırlanmış I. Dareios'un Behistun Yazıtı'nın giriş kısmı konunun bu bağlamda anlaşılmasını sağlayan önemli ifadeler taşımaktadır:

Ben Dareios (Dārayavauš), Büyük Kral, Kralların Kralı, Pers Ülkesinin Kralı, Halkların Kralı, Hystaspes'in (Vištāspahyā) oğlu, Arsames'in (Aršāma) torunu, Akhaimenidli Dareios'um. Kral Dareios der ki: Babam Hystaspes'tir. Hystaspes'in babası Arsames'tir. Arsames'in babası Ariaramnes'tir (Ariyāramna). Ariaramnes'in babası Teispes'tir (Cišpiš). Teispes'in babası Akamenes'tir (Hakhōmaniš). Bu yüzden bize Akhaimenidler derler. O hâlde uzun zamandan beri asiliz biz. Uzun zamandan beri kraliyet soyuyuz. Kral Dareios der ki: Ailemden sekiz kral daha önceden krallığı yönetti ben de dokuzuncuyum. İki soydan gelen dokuz kralız biz [Kent, 1953: 117-119 (DB I 1-11); Briant, 2002: 16].

R. Garthwaite'in aşağıdaki değerlendirmesi Pers ideolojik yaklaşımı açısından yazıtın taşıdığı önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Peki Behistun Yazıtı'nın amacı neydi? Yazıtın genellikle propaganda olarak nitelenmesi, bu konuya fazla bir açıklama getirmez ama siyasi temsil ve ifade zaten propaganda değil midir? Behistun'un konumu ve anıtsallığıyla insanları etkilemesi hedeflenmişti. Üç dilden ikisine ait metinler nüfusun çok az bir kesimi tarafından okunabiliyordu. Üçüncü dil olan Eski Farsçayı okuyabilen insan sayıysa daha azdı. Üstelik metinler kayalık yamaçta öyle yükseğe kazılmıştı ki, okuma bilen birisi bile çiviyazısını çözemezdi. Dareios ve tutsaklarını tasvir eden rölyef daha büyük boyutlu olduğu için daha kolay görülebiliyordu. Behistun'da verilen mesaj kopyalanıp dağıtılmıştı. Mesajdan parçalar Babil'de ve Aramice tercümesiyle Mısır'da bulundu. Daha sonra yaşayan Akhaimenid hükümdarları Behistun Yazıtı'nı kendi anıtları için model olarak kullandı. Üç dilli yazıtlarda Akhaimenid soyu, hükümdarın Ahuramazda ile kozmik, etik ve tarihi çerçevedeki ilişkisi anlatıldı. Rölyeflerde hükümdar, maiyeti, kanatlı disk figürü ile diğer dini ve hanedanla ilgili simgeler tasvir edildi. Behistun'un amacı Dareios'un tahta çıkmasını ve kendisine meydan okuyanları bastırmasını anlatmaktı. Rölyefle üç dilli yazıt onun iktidarını ifade edip Akhaimenid Hanedanının soyundan gelmesinin sonucu olarak meşruiyetini, ayrıca evren ve evrensel varlık Ahuramazda ile ilişkisini ilan ediyordu... (Garthwaite, 2011: 45)

Ayrıca, I. Dareios'un Behistun Yazıtı'na dikkatli bakıldığında, Perslerin tekil şahıs tarafından otobiyografi yazma kabiliyetinde olduğu görülebilir. Yazıt, olgulara dayanmış, rahatça algılanabilen, mucizelerden ve müdahalelerden yoksun bir anlatımla meydana getirilmiştir. İçerisinde, kral merkezli bir toplumsal yapı, güçlü olarak hissedilen aristokratik bir bakış açısı, sadakatin Pers toplumundaki önemi rahatlıkla görülebilecek bir şekilde yer almaktadır (Momigliano, 2011: 19).¹⁴

Behistun Yazıtı'nda yer alan bilgilerin yanı sıra, rölyefte de I. Dareios'un Büyük Kral imgesi etkili bir şekilde tasvir edilmiştir. Burada, muzaffer bir komutan olarak görülen I. Dareios'a sekiz tutsak boyun eğmiştir. Bu sahne, I. Dareios'un Gaumata'yı yendikten sonra esir aldığı sekiz isyancıyı temsil eder. I. Dareios, bu esirlerden yaklaşık üçte bir oranında uzun bir yapıya sahiptir. Pers tarzı bir cüppe giymiş, ayaklarında krala özgü sandalet, kolunda bilezikler ve başında taç bulunmaktadır. Sağ kolu havada olmakla birlikte sol kolunda ise bir yay tutmaktadır. Arkasında da Pers kıyafetleri giymiş iki savaşçı yer almaktadır. Bunlar; mızrak ve yay taşımaktadır. Esirlerin üst kısmında kanatlı bir disk içinde yüzü I. Dareios'a bakan bir insan vardır. Rölyefin solunda Akadca/Babilce, sağında Elamca, alt kısmında ise Eski Farsça dillerinde yazılmış aynı metin yer almaktadır (Sandys & Vaux, 2022: 81). Üç dilli olarak yazılan bu tip metinlerde yine hükümdarlık ideolojisi sembolize edilir (Garthwaite, 2011: 44). Bu doğrultuda Büyük Kral imgesinin "ferr" kavramıyla ilişkisine değinmek yerinde olacaktır.¹⁵ Bu kavram Avesta'da *xvarenō/khvareno* şeklinde yer almaktadır [Hintze, 1994 (19. Zamyad Yaşt); Duran, 2021b: 364]. Görkem, ululuk, mutluluk, aydınlık, büyüklük, şan, layık olma,

¹⁴ J. Wiesehöfer ise bu yazıtla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "Kral, sahip olduğu niteliklerle ve tanrısal korumayla imparatorluk için tehlikeleri savuşturabilecek, kendisini böylelikle köylülerin ve topraklarının savunucusu olarak kanıtlayabilecek durumdadır... Mükemmel bir savaşçı olarak istilacıları püskürtebilir, Pers topraklarını koruyabilir, tanrıların dünyası ve insanlar arasında aracı olarak, tanrı yardımı ve inayet dileyebilir ve bir çiftçi olarak, ülkesinin refahına bizzat katkıda bulunabilir." (Wiesehöfer, 2003: 61)

¹⁵ *Ferr*, kavramı detaylı bilgi için bk. Duran, 2021b: 364.

yaraşırılık anlamlarına gelen *ferr*, Avesta'nın Zamyâd Yaşt bölümünde *tanrısal/ilahi* ışık şeklinde tarif edilmektedir: "Bu ışığın aydınlığıyla kişi hükümdarlığa erişir, taht ve tacı ele geçirir. Sözcüğün insanlar için anlamı hayatı boyunca yaptığı iyiliklerdir." [Yıldırım, 2008: 316; Hintze, 1994 (19. Zamyâd Yaşt); Duran, 2021b: 365]. *Ferr*, kutsal (tanrısal, dünya dışından), güçlü (hükümdarlık veya kahramanlık payesi veren), manevi (zekâ ve bilgelik veren), güneş (ateşli) ve aynı zamanda yaratıcıdır (Eliade, 1971: 14-15; Duran, 2021b: 365). Ahuramazda sayesinde meydana getirilen ilahi ışık sıradan kişilere bahşedilecek bir güç değildir. Bu güç tanrı tarafından seçilen en iyi, adil, akılla hareket eden, doğruluk peşinde koşan, yasalara uyan, tanrılara inanan ve onun yolundan gidenlere bahşedilmiştir [Hintze, 1994 (19. Zamyâd Yaşt); Duran, 2021b: 365]. İran mitolojisinde de Ahuramazda tarafından yaratılan ve Mithra tarafından korunan ilahi ışık hükümdarlık ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, eski İran mitolojisinde ilahi ışığa sahip olan kişi hükümdarlığa da sahip olmaktadır. Yani ilahi ışık bir bakıma meşru yöneticinin belirlenmesinde en önemli etkenlerden birisidir. Bu kavram, İran hükümdarlarının sahip olduğu iktidarın desteğini ve kaynağını içermektedir (Yıldırım, 2008: 317). Kraliyetin en önde gelen şartıdır. İran krallarının soyundan gelmeyenler için erişilemez bir unsurdur (Shahbazi, 1980: 128; Duran, 2021b: 366). *Ferr* kavramı, İran ülkesini düşmanlardan ve kötülüklerden koruyan güç anlamına gelmektedir (Yıldırım, 2008: 317-318). Genel bir değerlendirme yapıldığında; *Ferr*, eski İran tarihi boyunca meşruiyet ile birlikte kullanılan en önemli unsur hâline gelmiştir. Dolayısıyla, bu anlayış yazılı metinlerde işlenmesinin yanı sıra eski İran ikonografisinde de kendisine yer bulmuştur. Bu doğrultuda bir takım ilahi anlamlar yüklenen semboller, işaretler kullanılmış ve bu işaretler hükümdarın yasallığını kanıtlayan bir araç hâline gelmiştir (Duran, 2021b: 367).

Pers krallarının yazıtlardaki genel yazım üsluplarına bakıldığında egemenliklerini birkaç önemli noktaya dayandırarak meşrulaştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Birincisi; kökenini Akhaimenid klanı ile Pers ya da Aryan kökenine¹⁶ bağlamak (Hakhâmanişiya, *Parsa*, *Parsahya puça*, *Ariya*, *Ariyaçisa*), ikincisi; öncel devletlerin kralları karşısındaki üstün konumu ve ardılığı (*khšāyaθiya khšāyaθiyānām*), üçüncüsü de egemenliğinin tanrı inayeti olmasıdır (*vašnā Ahuramazdāha adam khšāyaθiya amiy*, *Ahuramazdā khšaçam manā frābara*) [Kent, 1953: 117 (11-12); Öncü, 2023: 23-29]. Yani "Ben Ahuramazda'nın lütfuyla kralım, Ahuramazda bana krallığı bağışladı." şeklinde bir ifadeyle karşımıza çıkar (Wiesehöfer, 2003: 94; Briant, 2017: 12-20; Kuhrt, 2007: 469).

Tasvirilere bakıldığında ise kral, genel olarak yayıyla selam duruyor ve birini karşılıyor gibidir. Karşılığında kanatlı figür Ahuramazda'yı temsil ediyor olabilir ya da tahtın ona bahşedildiğini gösteren *farnah* olarak da yorumlanabilir. İki bakış açısı da bizi dini açıdan iktidarını görsel malzemelerle de meşrulaştırdığı sonucuna vardır. Yine Persepolis

¹⁶ Pers boylarıyla ilgili Herodotos şu bilgileri vermektedir: "Pasargadlar, Maraphlar, Masapiler; Pasargadlar en soylu olanlarıdır, Perslerden gelen krallar bu boyun kollarından biri olan Akhaimenidlerden çıkmışlardır. Öbür Persler, Panthialailar, Derusiailar, Germanilerdir, hepsi de daha öncekiler gibi çiftçidirler. Daolar, Mardiler, Dropikler, Sagartlar ise çobandırlar." (Hdt. I. 125). Persler, soylarını Akhamenes'e dayandırmaktadır (Briant, 2002: 110). Akhamenes'in adı, bir yazıtta (Casabonne, 2007: 20-35), Behistun Yazıtı'nda (Briant, 2002: 16), Pasargade Yazıtı'nda (Briant, 2002: 111) ve Herodotos'ta geçmektedir (Hdt. III. 75; VII. 11). Detaylı bilgi için bk. Öncü, 2023: 24-25. Pers hükümdarı olan krallar için soylarını Akhamenes'e dayandırmak iktidarın ideolojisi bakımından en temel hedeflerdir (Kuhrt, 2009: 396). Herodotos'a göre birçok Pers boyu olmakla birlikte; Akhaimenidlerin soyu da Pasargade boyuna dayanmaktadır (Hdt. I. 125). Aslında bu yaklaşımın ilk örneklerini Kyros Silindiri bize şu ifadelerle vermektedir: "Ben Kyros'um Dünya'nın Kralı, Büyük Kral, Güçlü Kral, Babil'in Kralı, Sümer ve Akkad Kralı, Dünya'nın Dört Bir Yanının Kralı, Ben Kyros, Büyük Kral, Ansa'nın Kralı, Kambyses'in oğlu, Büyük Kral, Ansa'nın Kralı Kyros'un torunu, Büyük Kral Ansa'nın Kralı Teispes'in soyundan, hüküm sürmesini Bel (Marduk) ve Nebo'nun istediği kral hanedanının ölümsüz tohumu..." (*Kyros Silindiri str. 20-22*; Spek, 1982: 278-283; Kuhrt, 1983: 83-97; Wiesehöfer, 2003: 78)

rölyeflerinde tâbi halkların temsilcilerinin hükümdarlarını ellerinin üstünde taşıdıkları, ona hediyeler sundukları görülür. Bu tablo aslında genel bir uyumu göstermektedir. Pers kralları tarafından meydana getirilmeye çalışılan *pax Achaemenidica* yani, hükümdarlık bütününde barış ve düzenin sağlandığı bir sürecin vurgulanmasıdır (Wiesehöfer, 2020: 60). Ayrıca rastlanılan mühürlerde hakimiyet ideolojisiyle ilişkili olarak hükümdarların hayvanlarla mücadele ederken sadece insanların değil yeryüzündeki diğer canlıların da hâkimi olduğu mesajının verilmek istediği görülmektedir (Kaptan, 2018: 261).

Garrison'un mühürlerle ilgili yaptığı açıklamalara göre mührün merkezinde hükümdar, hükümdarın üzerinde de kanatlı disk figürü bulunmaktadır. Mühür, tam ortasından dikey bir çizgiyle ayrıldığı düşünülürse, her iki tarafta da sırasıyla aynı görüntü yer almaktadır. Garrison, bu durumun bir süreklilik, devamlılık hissi uyandırdığını belirtmektedir. Buna ek olarak, tanrı ve hükümdar arasındaki ilişkiyle de bu durumun yinelendiğini ifade etmektedir (Garrison, 2011: 62-64; Briant, 2002: 217-219; Finn, 2011: 232-233). İkonografideki bu sembolizm, kâinatın hükümdarı olan tanrı ile onun dünyadaki vekili olan hükümdar arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Verilmek istenen mesaj: "hükümdara karşı gelmek, kozmik ve ahlaki düzene karşı gelmek" anlamındadır. Bu tarz bir davranış Ahuramazda'yı reddedilmesi anlamına gelmesiyle ile birlikte dinsizlikle eş tutulmuştur (Kuhrt, 2009: 400). Dolayısıyla, tanrının isteği hükümdarın otoritesiyle bir araya getirilmiştir. Pers hükümdarı, tanrı korumasını kazanan biri sayılmış böylece yönetimi de meşrulaşmıştır (Allen, 2005: 122).¹⁷

Pers krallarına ait sikkeler de Büyük Kral ideolojisinin birer parçasıdır (Öncü, 2023: 145-155). Sikkelerin ön yüzünde yer alan okçu (*toksotai*) tasvirinde kral, tacı, giysisi ve elinde tuttuğu Perslerin milli silahı olarak sayılan yay ile hükümdarlık gücünü sembolize etmektedir (Root, 1979: 164-165; Gariboldi, 2004: 34, n. 9). Dolayısıyla, bunun sikkelerin kullanıldığı coğrafyada Pers egemenliğini temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir (Köker, 2023: 1). Pers sikkeleri değerlendirildiğinde, gümüş *siglos*'un daha çok gündelik hayatta ödemeler için kullanıldığı görülürken, altın *dareikos*'un ise ekonomik amaçlardan ziyade Büyük Kral'ın prestiji ve propagandası amacıyla üretildiği söylenebilir (Briant, 2002: 409; Nimchuk, 2002: 55-79).

İnançlar Bağlamında Büyük Kral İdeolojisi

Kyros'un Babil'deki durumunun yanı sıra hakimiyeti altına aldığı Yahudiler tarafından da dine dayanan bir ideolojiyle benimsenmesi dikkat çekicidir. Kyros'un Yahudilerin Tanrısını burada kabul etmesi siyasi ve iktidar ideolojisi açısından önemlidir. Yerel halkla kurulan bu inanç ortaklığı neticesinde Yahudiler onu "Tanrı'nın kutsadığı" bir hükümdar olarak görmüşlerdir.

Cennetin yüce tanrısı dünyanın bütün krallıklarını verdi bana, ona Yahuda'daki Kudüs'te bir ev inşa etmekle görevlendirdi beni, dedi Pers İmparatorluğu'nun Kralı Kyros böylece. Tüm halkı, sizler arasında kimler var? Tanrısı onunla olsun ve Yahuda'daki Kudüs'e gidip İsrail'in Yüce Tanrısının Kudüs'teki evini inşa etsin (Ezra 1: 2-4).

II. Artakserkses Dönemi'nden itibaren yazıtlarda Tanrı Ahuramazda'nın desteğinin yanı sıra Anahita ve Mithra'nın da metinlerde isimlerinin geçtiği görülmektedir (Garthwaite, 2011: 35). Ancak burada Tanrı Ahuramazda'nın da tıpkı kralın sahip olduğu "Büyük Kral" veya "Krallar Kralı" unvanlarında olduğu gibi "Tüm Tanrıların En Büyüğü" (*Ahuramazdā vazraka hya maθišta bagānām*) şeklinde nitelendirilmesi de dikkat çekicidir [Kuhrt, 2007: 474; Kent, 1953: 135 (DPd 1-2)].¹⁸ Bu doğrultuda temel dayanak noktası olarak da Avesta karşımıza

¹⁷ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Duran, 2021b, 370.

¹⁸ II. Artakserkses Yazıtı (Buluntu yeri: Hamadan): "Kral Artakserkses, Büyük Kral, Krallar Kralı, Ülkeler Kralı, Bu Dünya'nın Kralı, Kral Dareios'un oğlu Artakserkses bir Ahamenişli... Bu sarayı Ahuramazda, Anahita ve

çıkılmaktadır. Burada Ahuramazda'ya "Maddi dünyayı, dünya üzerindeki diyarları ve ülkeleri yaratan Ahuramazda'dır." şeklinde atıflar vardır [Darmesteter, 1895: 2-49 (Vendidad, Fargard I-IV)]. Yine Avesta'ya göre; Ahuramazda evrendeki kaos ile mücadele ederek düzen ve barışı getirmiş ve bunu yaparken de bir hükümdarı görevlendirmiştir (Daryaee, 2009: 42). Ayrıca Avesta metinlerine göre seçilmiş hükümdar tüm dünyayı yönetmek konusunda yetki kazanmıştır [Darmesteter, 1883: 79 (5. Aban Yaşt (25); Mills, 1965: 283 (Yasna 35. 5); Duran, 2021b: 364].

Akhaimenid krallarına coğrafi olarak yakın uygarlıklarda olduğu gibi (örneğin Mısır) tanrı olarak tapılmamış veya metinlerde tanrısal kökenler bahsedilmemiştir. Fakat tanrılar, kökenin kanıtlanması veya iktidarın meşrulaştırılması amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, Pers kralları, yeryüzünde tanrıların temsilcisi şeklinde (*farnah*) bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır (Wiesehöfer, 2020: 58; Wiesehöfer, 2003: 57). Bunu rölyeplerde açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu rölyeplerde hükümdarlar ateş sunağının önünde Ahuramazda'dan yetki yüzüğü ya da tacı almaktadırlar. Bazı tasvirlerde ise hükümdarlar tahtta otururken, tören alayında haraç veya hediye alırken, yaylar ve atlarla, aslanlar ile dövüşürken betimlenmiştir. Burada verilmek istenen mesaj; Ahuramazda'nın tıpkı evrene hâkim olması gibi hükümdarın da doğa üstündeki egemenliğini avcı imgesi üzerinden göstermek istemesidir.¹⁹ Bu "avcı sahnesi" geleneği Mezopotamya kökenli olup, sonrasında Sasani rölyeplerini de biçimsel yönden etkilemiştir (Garthwaite, 2011: 45). Büyük Kral'ın savaş veya mücadele anlarını tasvir eden frizler, mezarlar ve adak stellerine mezar odalarındaki duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Buralarda yer alan savaş sahnelerinin birçoğu ikili mücadele olarak tasvir edilmektedir. Av sahneleri ile savaş sahnelerindeki ortak kısım ise ölümcül son vuruş anının betimlenmesidir. Bu sahneler ile ölen kişinin savaşçı özelliğine vurgu yapılarak, kazanan tarafta bulunması ile politik açıdan bir yaklaşım sergilenmiştir. Dolayısıyla, bu durum ideolojik gerçeklikte katı bir

---

Mithra beni kötülüklerden korur ve inşa ettiğim şeyleri yıkmayacak ve zararlılardan koruyacaktır." [Kent, 1953: 113,155 (A2Ha, 1. 1-5; 2. 5-7)]; II. Artakserkses Yazıtı (Bulutnu yeri: Hamadan): "Taş sütunlu bu saray Ahamenişli, Kral Dareios'un oğlu Büyük Kral Artakserkses tarafından yapılmıştır. Tanrı Mithra beni korusun..." [Kent, 1953: 113, 155 (A2Hb)]; II. Artakserkses Yazıtı (Bulutnu yeri: Susa): "... Büyük büyük büyük babam bu sarayı yaptı. Sonra büyük babam Artakserkses'in saltanatı sırasında yandı. Fakat Ahuramazda, Anahita ve Mithra'nın lütfuyla sarayı (Apadana) yeniden inşa ettim... Ahuramazda, Anahita ve Mithra beni her kötülüğe karşı korusun ve hiçbir zaman inşa ettiğim şeyleri tahrip etmesin." [Kent, 1953: 113, 154 (A2Sa)]; II. Artakserkses Yazıtı (Bulutnu yeri: Susa): "Ben Büyük Kral Artakserkses, Krallar Kralı, Ülkeler Kralı, Bu Dünyanın Kralı, Kral Dareios'un oğlu bir Ahamenişli... Kral Artakserkses diyor ki: Ahuramazda'nın lütfuyla yaşamın boyunca inşa ettiğim bu sarayı hoş bir cennet olarak inşa ettim. Ahuramazda, Anahita ve Mithra beni ve binamı kötülüklerle karşı korusunlar!" [Kent, 1953: 113, 154 (A2Sd, 1. 1-2; 2. 2-4)]; III. Artakserkses Yazıtı (Bulutnu yeri: Persepolis): "Kral Artakserkses diyor ki: Ahuramazda ve Tanrı Mithra beni, ülkemi ve benim yaptıklarımı korusun!" (Kent, 1953: 114, 156 A3Pa, 4. 23-26); Ariaramnes Yazıtı (Bulutnu yeri: Hamadan): (Kent, 1953: 116): "Ariaramnes Büyük Kral, Krallar Kralı, Pers Kralı, Kral Teispes'in oğlu, Ahameniş'in torunu." (1. 1-4); "... Tanrı Ahuramazda onu bana verdi. Ahuramazda'nın lütfuyla bu ülkenin kralı oldum." (2. 4-9); "Kral Ariaramnes diyor ki: Ahuramazda bana yardım etti." (3. 9-11); Arsames Yazıtı (Bulutnu yeri: Hamadan): (Kent, 1953: 116): "Arsames, Büyük Kral, Krallar Kralı, Pers Kralı Ahamenişli Kral Ariaramnes'in oğlu." (1. 1-4); "Kral Arsames diyor ki: Ahuramazda büyük tanrı, tanrıların en büyüğü beni kral yaptı. O bana iyi halkı ve iyi atlarıyla Pers ülkesini bahşetti. Ahuramazda'nın lütfuyla ben bu ülkeyi korudum. Ahuramazda beni, kraliyet sarayımı ve sahip olduğum toprakları korusun!" (2. 5-14).

¹⁹ Ahuramazda'nın ismi "Bilgelik Tanrısı" veya "Bilge Tanrı" anlamlarına gelmektedir. Tek tanrılı dinlerde görülen kötülüğe karşı savaş veya üstün gelme motivasyonu burada da görülmektedir. Kötülüğün dünyadaki kökeni Ehrimen'dir. Ahuramazda iyiliği korumak için Ehrimen ile savaş vermektedir ve bu savaşta dünyadaki temsilci olarak Pers Büyük Kralı'nı vekil olarak seçmiştir [Darmesteter, 1895: 2-49 (Vendidad, Fargard I-IV); Daryaee, 2009: 42; Darmesteter, 1883: 79 (5. Aban Yaşt (25); Mills, 1965: 283 (Yasna 35. 5); Duran, 2021b: 364; Axworthy 2016: 23; Özkan, 2022: 71-86].

militarist güç ifadesi olmuş ve propaganda için kullanılmıştır (Diler, 2017: 284-305).²⁰ I. Dareios'un Nakş-ı Rüstem'deki kaya mezarında Büyük Kral hem iyi bir savaşçı hem de iyi bir avcı olarak betimlenmektedir [Kent, 1953: 139, 140 (*DNb* 34, 41-44); Root, 1979: 164]. Bunların dışında mühür ve mühür baskıları üzerinde de av ve savaş tasvirlerine rastlanmak mümkündür (Kaptan, 2017: 254-267).²¹

Büyük Kral'ın Güç ve İktidar Sembolü Olan Şehirler

Kyros'un yaptırdığı Pasargade kenti de iktidarın ve hükümdarlığın bir başka göze çarpan sembollerindendir. Bu kent, I. Dareios Dönemi'ndeki Persepolis'in inşasından sonra bile önemini korumaya devam etmiştir. Pers devletinin kurucusu Büyük Kyros'un mezarının burada olmasının yanı sıra (Stronach, 2007: 838), Akhaimenid anayurdu olarak kabul edilmiş, mensubu olunan kabilenin adını taşıması nedeniyle veliahtlar burada yapılan törenlerle kral ilan edilip, meşruiyetlerini sağlamışlardır (Garthwaite, 2011: 40). Perslerin önde gelen kentleri üzerine bir değerlendirme yapıldığında; sembolik olarak beş tane başkent olduğu görülmektedir. Pasargade, Hamedan (Ekbatana), Susa, Babil ve Persepolis. Bu kentlerin her birinin siyasi sembolik değeri ve devlet açısından üstlendikleri misyonlar diğerlerinden farklıdır (Duran, 2021c: 150). Bu şekilde bir politika izlenmesinin başlıca sebebi kültürel ve etnik çeşitliliği vurgulamak ayrıca geçmiş ile olan tarihi ve ideolojik bağlantıyı da muhafaza edebilmektir. Pasargade, muhtemelen Akhaimenid kabilelerinin ilk yerleşim yerlerinden biriydi ve Kyros da devletin kuruluş aşamasında Medlere karşı burada önemli bir zafer kazanmıştı. Hamedan, Medlerin ilk başkentiydi ve Perslerin, Medlerin halefi olduğunu göstermesi açısından sembolik bir önemi vardı. Susa, Elamlıların merkeziydi dolayısıyla Persler, Elamlıların da halefi olduğunu göstermek için sembolik açıdan bu şehri kullandılar. Babil de Perslerin, Mezopotamya uygarlığının mirasçısı olduklarını göstermesi açısından değerlidir. Persepolis ise Akhaimenidler tarafından sıfırdan inşa edilen bir merkezdi. Bu bölge, Pers Hanedanlığı açısından hükümdarlık ideolojisinin mimariyle cisimleşmesiydi (Olmstead, 1948: 172-184). Bunun yanı sıra, birçok Büyük Kral'ın anıt mezarlarının bu bölgede olması ve devlet arşivlerinin de bu kentte yer alması nedeniyle Persler açısından önemli bir kent olduğu bilinmektedir (Ball, 2018: 48).

Yine aynı şekilde Persepolis'in de mimarlık ve sanat açısından hükümdarlık ideolojisini yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.²² I. Dareios'un dünyanın dört bir yanından getirttiği usta ve malzemeler, Perslerin eşi benzeri olamayan zenginliğini ve gücünü yansıttığı gibi ülkenin sahip olduğu farklı kültür mozaiğini de etkili bir şekilde göstermektedir. Burada da Assur ve Elam geleneklerinin yansıtıldığı rahatlıkla söylenebilir (Garthwaite, 2011: 46). Benzer biçimdeki

²⁰ "Silah ve savaş sahneleri, imparatorluk ideolojisinin sanat yoluyla ilanını sağlayan bir propaganda aracıdır. Özellikle sikkeler ve mühürler üzerinde görülen sahnelerin hedef kitlesi Pers asilleri olmalıdır. Çünkü askeri tecrübesi olan asillerin çoğu, muhtemelen Pers askerlerin kullandığı silahlara aşinaydı. Dolayısıyla, bu sahneler aracılığıyla ortak bir askeri kültüre dâhil edilmeleri, imparatorluğa olan bağlılıklarını daha da güçlendirecekti. Hedef kitlenin aynı zamanda yönetici sınıfta yer alan asiller olması, sanatta gözetilen amacın Pers egemenliğinin kabulünü iknadan ziyade, imparatorluk dâhilinde bulunmanın getireceği yararları hatırlatma yönünde şekillendiğini göstermektedir. Pers askerleriyle karşı karşıya gelen ve imparatorluk topraklarına katılan halklar açısından baktığımızda, bu tip sahneler Perslerin askeri üstünlüğünün hatırlanması veya olası isyan hareketlerinden kaçınılması konusunda uyarı niteliği taşıyor olmalıdır." (Özkan, 2022: 71-86; Dusinberre, 2013: 259)

²¹ Yine benzer tasvirlerle Persepolis ve Batı Anadolu'daki örneklerde de rastlamak mümkündür (Dusinberre, 2013: 274, 276; Kaptan: 2002: 71-73; Öncü, 2023: 149-152).

²² R. Garthwaite'in bu konuyla ilgili şu yorumları mevcuttur: "Akhaimenidler, Persepolis'e Parsa veya Persiya diyorlardı. Burası onlar için merkezi Persiya'da bulunan İmparatorluğun evrensel niteliğini temsil ediyordu. Sonuçta Persepolis kökeni Persiya'da ve geçmişte yatan imparatorluğu ve evrensel hükümdarlığı cisimleştiriyordu. Bu hükümdarlık gerek ilahi lütufla, gerek hükümdar ve farklı etnik kökenli uyrukların arasındaki karşılıklı ilişkiyle ayakta tutulan kozmik düzenin bir parçasıydı. Üç dilli yazıtlarla karma mimari ve sanat eserleri, bu evrensel hükümdarlığı ve onun yarattığı unsurları simgeler." (Garthwaite, 2011: 51)

ideolojinin net bir şekilde yansımaları I. Dareios'un Susa Sarayı'nın yapımını anlatan yazıtta görmek mümkündür.²³

Sonuç

Pers kralları her ne kadar fethettiği yeni yerlerdeki hükümdar unvanlarını kullansa da (Babil Kralı, Sümer ve Akkad Kralı, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı) "Büyük Kral" veya "Krallar Kralı" olarak kullandıkları unvanlar ile ideolojik olarak bölgesindeki diğer unvanlardan ayrılmaktadır. Aslında bu ideolojide yönetenlerin de üstünde bir yöneten veya tanrı ile tebaa arasında bir köprü veya denge unsuru sağlayan bir yönetici profilinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla, tanrıdan gelen güç veya seçilmiş olan şeklinde bahsedilen yönetme yetkisi, Büyük Kral unvanında karizmatik hakimiyet anlayışı şeklinde görülmektedir. Bu doğrultuda bahsedilen yetenek ve yetkilerle birlikte Büyük Kral diğer krallardan ayrılarak ve hepsini yönetmek üzere onların üzerinde bir yetkilendirilmeye sahip olmuştur.

Akhaimenid yazıtlarının içeriğine bakıldığında, giriş bölümünde; kral, kendini, soyunu ve bütün unvanlarını sıralar, daha sonra, gelişme bölümünde; yazıtın ne amaçla oluşturulduğu belirtilir ve sonuç kısmında da kral, ülkesinin ile yazıtının korunması için tanrısına dua eder. Bunlar, kralların başarılı savaşlarının ve fetihlerinin anlatılması sırasında "propaganda" amacıyla kullanılmıştır. Hükümdar, bu yazıtlarda daima kendini Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki vekili olarak yansıtmakta, hatta onun tarafından seçildiğini söyleyerek iktidarını meşrulaştırma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla, bu durum kraliyet ideolojisinin somutlaştırılmış şekli olarak rahatlıkla tanımlanabilir. Yazıtlarda, kral merkezli bir toplumsal yapı, güçlü olarak hissedilen aristokratik bir bakış açısı, sadakatin Pers toplumundaki önemi rahatlıkla görülebilecek bir şekilde yer almaktadır.

II. Artakserkses Dönemi'nden itibaren ise yazıtlarda Tanrı Ahuramazda'nın desteğinin yanı sıra Anahita ve Mithra'nın da isimlerinin geçtiği görülmektedir. Bunlara ek olarak yeni fethedilen toprakların inançlarından Marduk ve Yahudilerin tanrısı da Büyük Kral'ın meşrulaşmasına ideolojik açıdan katkı sağlamıştır. Bunların yanı sıra Akhaimenid krallarına coğrafi olarak yakın uygarlıklarda olduğu gibi (örneğin Mısır) tanrı olarak tapılmamış veya metinlerde tanrısal kökenler bahsedilmemiştir. Fakat tanrılar, kökenin kanıtlanması veya iktidarın meşrulaştırılması amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, Pers kralları, yeryüzünde tanrıların temsilcisi şeklinde (*farnah*) bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Akhaimenid hükümdarları siyasi kültürü ilahi otoriteye dayalı bir ideolojiyle birleştirmiştir. Bu noktada İran coğrafyasında Zerdüştlüğün evrensel bir kurtuluş dini olarak kabul edilmesi dikkate değerdir. Dolayısıyla, Avesta'dan alınan hükümdarlığın dayanak noktası, iyi ve kötünün evrensel mücadelesinde kralın bulunduğu konumdur. Hükümdarın iyinin tarafında yer almasıyla birlikte kaos çıkmıyor, iyilik kazanıyor ve dünyada adalet

²³ "Susa'da inşa ettiğim bu sarayın süslemeleri uzaklardan getirildi. Yerin altındaki kayaya ulaşana dek toprak kazıldı. Kazı yapıldıktan sonra temel dolguları, bazı yerde 40 kübit (yaklaşık 20 metre), bazı kısımlarda 20 kübit derinliğe yerleştirildi. O temelin üstüne saray inşa edildi. Toprağın kazılmasını, molozun sıkıştırılması ve kerpiç kalıplarının dökülmesi, hepsi Babil halkı tarafından yapıldı. Sedir kerestesi Lübnan adında bir dağdan getirildi. Bunu Assur halkı Babil'e getirdi, Babil'den de Kariyalılar ile İonialılar Susa'ya getirdi. Yaka kerestesi Kandahar (Kabil bölgesi) ile Karmania'dan (Kerman) getirildi. Altın, Sardes'ten ve işlendiği Baktria'dan getirildi. Değerli lacivert taşı ve akik, işlendiği Sogdiana'dan (Özbekistan/Tacikistan) getirildi. Değerli turkuvaz taşı, işlendiği Harezm'den (aşağı Amu Derya) getirildi. Gümüş ve abanoz Mısır'dan getirildi. Duvarı süsleyen bezemeler İonia'dan getirildi. Fildişi, işlendiği Kuşi'den (Nübye), Hindistan ve Arakhosia'dan (Kandahar bölgesi) getirildi. Taş sütunlar Elam'da, getildiği Abiradu adında bir köyde işlendi. Taşı işleyen taşçılar İonialılar ve Sardeslilerdi. Altını işleyen kuyumcular Medler ve Mısırlılardı. Ahşabı işleyenler Sardesliler ve Mısırlılardı. Fırınlanmış kerpicci işleyenler Babillilerdi. Duvarı örenler Medler ve Mısırlılardı..." [Kent, 1953: 142-144 (DSf, 22-58; 8-22)]

sağlanmış oluyordu. Bu doğrultuda, oluşan hiyerarşide Tanrı Ahuramazda, yönetmesi için vekil olarak Akhaimenid Hanedanını seçmiştir. *Ferr* kavramıyla bağlantılı olan hükmetme ve yönetme yetkisi Pers tarihi boyunca sadece bu ailede kalmıştır. Yönetimdeki bu aileye isyan etmek demek Ahuramazda ve onun evrensel düzenine isyan etmek demektir. Dolayısıyla, Büyük Kral, Pers soyundan gelme bir Perslidir; Persia dışında ülkeler fethetmiştir; bugünkü kusursuz devletini kurmak için evinden çok uzaklarda savaşmış ve düzeni sağlamıştır. Pers ülkesinin refahı kralın başlıca kaygılarından biridir. Eğer ülke ve insanları güvende olur, halkının Pers hükümdarlığı düzenine sadakati devam ederse, bu durumda mutluluk egemen olacaktır.

Akhaimenid Dönemi'nde hükümdarın kendisini ülkeyi meydana getiren parçalardan daha üstün görmesi, yönetim felsefesinin emperyal bir forma sahip olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla, hükümdar, meşruiyeti için toplulukları yaratabiliyor veya ortadan kaldırılabiliyordu. Bu doğrultuda, hükümdarın tebaasına hem egemen olduğu hem de onların kendine ait kültürlerinden üstün olduğu görülmektedir. Bu karmaşık gibi görünen durumda aslında Büyük Kral'ı tanıyan ve boyun eğen halklar onun emperyal merkezileşmesinin ideolojik ürünleri olarak varsayılabilir. Perslerin mirasçıları olduğu önceki iktidarlardan en büyük farkı; ulusal sınırları olan bir üst sınıf ideolojisini tercih etmek yerine daha çok uluslararası bir üst sınıf geliştirmeyi tercih etmiş olmalarıdır.

Sonuç olarak önemli olan tâbi halkların hükümdarlarını nasıl bir imge şeklinde gördükleridir. Pers hakimiyetindeki halklar, Büyük Kral'ı zorba bir yabancı hükümdar olarak görmemiş, onun yerine istikrarın, barışın, toplumsal düzenin, ekonomik kalkınmanın ve dolaylı yoldan da kendi çıkarlarıyla örtüşen mevcut konumlarının garantörü olarak benimsemişlerdir. Bu durum da Akhaimenid krallarına İran hükümdarlığı hakkında tarihi ve nesnel bir gerçeklik sağlamıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Arr. Anab. = Arrianos, *Aleksandrou Anabasis* (1976-1983). *Kullanılan Metin ve Çeviri*: (Çev: P. A. Bruntt), Harvard University Press.

Ctes. = Ctesias. (2010). *Persica*. *Kullanılan Metin ve Çeviri*: (Çev: L. Llewellyn-Jones-J. R. Robson), Routledge.

Curt. = Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, (1946). *Kullanılan Metin ve Çeviri*: (J. C. Rolfe), Harvard University Press.

Diod.= Diodorus Sicilus, *Bibliotheka Historika* (1906). *Kullanılan Metin ve Çeviri*: (Çev: F. Vogel-K. T. Fischer), In aedibus B. G. Teubneri.

Hdt.=Herodotos, *Histories* (2009). *Kullanılan Metin ve Çeviri*: (Çev: M. Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Jacoby, F. (1995). *Die Fragmente Der Griechischen Historiker*. Brill.

Kitab-ı Mukaddes (Tevrat). (2007). Kitabı Mukaddes Şirketi.

Ksen. Kyr.= Ksenophon, *Kyrou Paideia* (1960). *Kullanılan Metin ve Çeviri*: (Çev: W. Miller), Harvard University Press.

Ksen. Oik.= Ksenophon, *Oiconomikus*: Kullanılan Metin ve Çeviri: (Çev: H. A. Holden), Cambridge University Press.

Ksen. Anab. = Ksenophon, *Anabasis* (2011). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Onbinlerin Dönüşü*, (Çev: O. Yarlıgaş), Kabalcı Yayıncılık.

Plut. Alex. =Plutarkhos, *Aleksandros* (2017). Kullanılan Metin ve Çevirisi: Plutarkhos, *İskender*. (Çev: I. Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Plut. Artak. = Plutarkhos, *Artakserkses* (1962). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives, Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho*. (Çev: B. Perrin), Harvard University Press.

Polyain. Strat.=Polyainos, *Strategemata* (1974). Kullanılan Metin ve Çeviri: (Çev: R. Shepherd), Ares Publishers.

Strab.=Strabon. Strabon, *Geographika* (1969). Kullanılan Metin ve Çeviri: (Çev: H. Leonard), Harvard University Press.

Modern Kaynaklar

Allen, L. (2005). *The Persian Empire*. The University of Chicago Press.

Axworthy, M. (2016). *İran: Aklın imparatorluğu*. (Çev: Ö. Gitmez), Say Yayınları.

Balcer, J. M. (1995). *The Persian conquest of the Greeks 545-450 BC*. Universitätsverlag Konstanz.

Ball, W. (2018). *Tek dünyaya doğru: Antik İran ve Batı*. (Çev: A. Çağlayan), Ayrıntı Yayınları.

Billows, R. A. (2018). *Maraton*. (Çev: M. D. Karakılıç), Salon Yayınları.

Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander. A history of the Persian Empire*. Eisenbrauns.

Briant, P. (2017). Persler kimdir?. K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Kasar (Ed.), *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem Kitabı* içinde (12-20. ss.), Yapı Kredi Yayınları.

Casabonne, O. (2007). Akamenid İmparatorluğu: Büyük Kral ve Persler. *Arkeoatlas*, (6), 20-35.

Ciampini, M. E. (2018). Mısır'da Pers Devri ve son özerk dönem. (Çev: L. T. Basmacı), U. Eco (Ed.), *Antik Yakındoğu Kitabı* içinde (276-281. ss.), Alfa Yayınları.

Darmesteter, J. (1883). *The Zend-Avesta: The sirôzahs, yasts, and nyâyis* (Part II). Clarendon Press.

Darmesteter, J. (1895). *The Zend-Avesta: The vendîdâd*. Clarendon Press.

Daryaeae, T. (2009). *Sasanian Persia: The rise and fall of an empire*. I. B. Tauris.

Diler, A. (2017). Anadolu-Pers Dönemi sanatında ikonografi: Gelenek, gerçeklik ve paradoks. K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Kasar (Ed.), *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem Kitabı* içinde (284-305. ss.), Yapı Kredi Yayınları.

Duran, M. (2015). Satraplık sisteminin Pers yönetim teşkilatındaki yeri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 61-86.

Duran, M. (2016). Pers ordu teşkilatı, MÖ 6-4. yüzyıl. (Yayımlanmamış doktora tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duran, M. (2021a). Eski İran'da (Persler, Parthlar, Sasaniler) veraset ideolojisi. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 329-357.

- Duran, M. (2021b). Yazılı ve ikonografik kaynaklara göre Antik İran'da (Persler, Parthlar, Sâsânîler) hâkimiyet anlayışı: Tanrısal seçim. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 361-391.
- Duran, M. (2021c). Pers (Akhaimenid) hükümdarlık sembolleri. M. Bulut, Z. Karacagil (Ed.), *4. International Congress of Human Studies Kitabı* içinde (145-156. ss.), Bidge Yayınları.
- Dusinberre, E. (1999). Satrapal Sardis: Achaemenid bowls in an Achaemenid capital. *American Journal of Archaeology*, 103(1), 73-102.
- Dusinberre, E. (2013). *Empire, authority and autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge University Press.
- Eliade, M. (1971). Spirit, light, and seed. *History of Religions*, 11(1), 1-30.
- Finn, J. (2011). Gods, kings, men: trilingual inscriptions and symbolic visualizations in the Achaemenid empire. *Ars Orientalis*, (41), 219-275.
- Gariboldi, A. (2004). Astral symbology on Iranian coinage. *East and West*, 54(1/4), 31-53.
- Garthwaite, R. (2011). *İran tarihi*. (Çev: F. Aytuna), İnkılap Kitabevi.
- Garrison, M. B. (2011). By the favor of Auramazda: Kingship and the divine in the early Achaemenid period. P. Iossif, A. Chankowski, C. Lorber (Ed.), *More Than Ten, Less Than Gods Studies on Royal Cult and Imperial Worship* içinde (15-104. ss.), Peeters.
- Hintze, A. (1994). *Zamyād Yašt: Introduction, Avestan text, translation, glossary*. Riechert Verlag.
- Ivanov, M. S. (2021). *İran tarihi*. (Çev: H. Demiroğlu), Selenge Yayınları.
- Jursa, M. (2018a). Assur İmparatorluğu'nun çöküşü ve vârisleri: Babiller, Medler ve Persler. (Çev: L. T. Basmacı) U. Eco (Ed.), *Antik Yakındoğu Kitabı* içinde (250-257. ss.), Alfa Yayınları.
- Jursa, M. (2018b). Pers İmparatorluğu'nun yapısı ve Assur mirası. (Çev: L. T. Basmacı), U. Eco (Ed.), *Antik Yakındoğu Kitabı* içinde (265-270. ss.), Alfa Yayınları.
- Kaptan, D. (2002). The Daskyleion Bullae: Seal images from The Western Achaemenid Empire. *AH XII*, (Vol. I, II), 71-73.
- Kaptan, D. (2017). Anadolu'da Pers Dönemi mühürleri. K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Kasar (Ed.), *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem Kitabı* içinde (254-267. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Kent, R. (1953). *Old Persian (grammar texts lexicon)*. American Oriental Society.
- Klinkott, H. (2007). Steuern, Zölle und Tribute im Achaimenidenreich. *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute; Antike Abgabenformen in Anspruch und Wirklichkeit*, (29), 263-290.
- Köker, H. (2023). *Pers Krali sikkeleri: Dareikos ve Siglos*. Myrina Yayınları.
- Kuhrt, A. (1983). The Cyrus Cylinder and Achaemenid imperial policy. *JSOT*, (25), 83-97.
- Kuhrt, A. (1988). Earth and water. *Achaemenid History III: Method and Theory*, 87-99.
- Kuhrt, A. (2007). *The Persian Empire: A corpus of sources from the Achaemenid Period*. Vol. 2, Routledge.
- Kuhrt, A. (2009). *Eskiçağda Yakın Doğu*. C. II, (Çev: D. Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maffre, F. (2017). Pers hakimiyeti altında Anadolu halkları. K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Kasar (Ed.), *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem Kitabı* içinde (52-61. ss.), Yapı Kredi Yayınları.

- Mann, M. (2012). *İktidarın tarihi*. C. I, (Çev: E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay, O. Sevimli), Phoenix Yayınevi.
- McCoy, W. J. (1989). Memnon of Rhodes at the Granicus. *The American Journal of Philology*, (110), 413-433.
- Mills, L. H. (1965). *The Zend-Avesta: The yasna, visparad, āfrīnagān, gāhs and miscellaneous fragments* (Part III). Motilal Banarsidass.
- Momigliano, A. (2011). *Modern tarihçiliğin klasik temelleri*. (Çev: G. Ayas), İthaki Yayınları.
- Nadali, D. (2018). Pers sanatı: Eklektizm ve devamlılık. (Çev: L. T. Basmacı), U. Eco (Ed.), *Antik Yakındoğu Kitabı* içinde (403-406. ss.), Alfa Yayınları.
- Nimchuk, C. L. (2002). The 'Archers' of Darius. *Ars Orientalis*, (32), 55-79.
- Olmstead, A. T. (1948). *History of the Persian Empire*. The University of Chicago Press.
- Öncü, F. (2021). Hellenleri nüfuz altına alma boyutuyla savaşlar ve diplomatik faaliyetler (MÖ 547-431): Persler, Spartalılar ve Atinalılar. G. Masalcı Şahin, A. Doğan (Ed.), *Eskiçağda Savaş ve Diplomasi Kitabı* içinde (230-237. ss.), Ege Yayınları.
- Öncü, F. (2023). *Persler Dönemi'nde Anadolu'da ekonomi (MÖ 6. ve 5. Yüzyıllar)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özkan, S. (2022). Eski Yakın Doğu sanatındaki silah, savaş ve av sahnelerinin Pers sanatına yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(1), 71-86.
- Özkan, S. (2023). Behistun Yazıtı'nda bahsi geçen fiziksel şiddet içerikli cezalar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(1), 18-33.
- Root, M. C. (1979). *The King and Kingship in Achaemenid art: Essays on the creation of an iconography of Empire*. Brill.
- Sancisi-Weerdenburg, H. (1989). Gifts in the Persian Empire. *Le tribut dans l'empire perse*. 129-146.
- Sandys, W. & Vaux, W. (2022). *Persler, Parthlar, Sasaniler*. (Çev: B. A. Uzun), Say Yayınları.
- Sarıkaya, S. (2016). Anadolu'da Pers satraplık sistemi. *CEDRUS*, (IV), 75-91.
- Sarıkaya, S. (2018). *Anadolu'da Persler: Daskyleion satraplığı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sarıkaya, S. (2021). *Pers Kralı Artakserkses II Mnemon*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevinç, H. (2014). Yunan çağdaşı uygarlıklarda toplumsal gelişmeler, siyasal ve dinsel dönüş. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 232-251.
- Shahbazi, A. S. (1980). An Achaemenid symbol II. farnah '(God given) fortune' symbolised. *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, (13), 119-147.
- Simpson, J. (2006). *The Royal Table, Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*. The British Museum Press, 104-131.
- Spek, R. J. (1982), Did Cyrus the great introduce a new policy towards Subdued Nations?, *Persica*, (10), 278-283.
- Stronach, D. (2007). Pasargadae. I. Gershevitch (Ed.), *The Cambridge History of Iran II Kitabı* içinde (828-838. ss.), Cambridge University Press.
- Tolman, H. (1908). *Ancient Persian lexicon and texte*. Create Space Independent Publishing.

Tuplin, C. (2014). The changing pattern of Achaemenid Persian Royal Coinage. *Explaining Monetary and Financial Innovation, Financial and Monetary Policy Studies*, (39), 127-168, Springer International Publishing.

Van de Mieroop, M. (2018). *Eski Yakındoğu tarihi*. (Çev: S. Gül), Homer Kitabevi.

Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers tarihi*. (Çev: M. A. İnci), Telos Yayıncılık.

Wiesehöfer, J. (2020). *Erken Pers: Antik bir dünya imparatorluğunun tarihi*. (Çev: N. Ersoy), Totem Yayınları.

Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*. Kabalcı Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Before the Persians, it was seen that the power of the Median kings was underdeveloped and far from centralization due to the existing tribal structure. The Persians also adopted a nomadic lifestyle until the reign of Cyrus, and this dispersed lifestyle was reflected in the form of administration, thus causing the state to be organized in the form of federations. However, from the reign of Cyrus onwards, with the influence of the Near East, the image of an "absolute" king based on central authority was encountered. Moreover, due to their geographical location, the Persians were influenced to a great extent by the Assyrian, Babylonian, Median, and Elamite civilizations in the construction of power, and they developed their own forms of government by improving the existing situation. Therefore, there is a transfer of administration.

In addition, the Persian inscriptions also convey the ideology of a strong king. The Great King is the representative of law and order, the protector of the land and the peasants. He rewards those who are loyal to him and punishes those who want to break this loyalty. Many inscriptions or reliefs describe these situations and depict the ideal monarch's profile.

Achaemenid inscriptions are generally written according to a stereotyped pattern: In the introduction, the king lists himself, his lineage, and all of his titles; then, in the development, the purpose of the inscription is stated; and in the conclusion, the king prays to his god for the protection of his country and his inscription. These inscriptions were used for "propaganda" when describing the successful wars and conquests of the kings. In these inscriptions, the ruler always portrays himself as the representative of the god Ahuramazda on earth and even legitimizes his power by saying that he was chosen by him. Therefore, this situation can be easily defined as the embodiment of royal ideology.

When we look at the general writing style of the Persian kings in the inscriptions, it is seen that they tried to legitimize their sovereignty on basis of several important points. The first one is to attribute his origin to the Achaemenid clan, the Persian people, and the Aryans, the second one is his superior position and succession over the kings of the predecessor states, and the third one is that his sovereignty is the favour of God. That is to say, the god Ahuramazda is the one who granted the Great King his country.

From the reign of Artaxerxes II onwards, in addition to the support of the god Ahuramazda, the Persian gods Anahita and Mithra are also mentioned in the inscriptions. Therefore, it can be said that the Persians' adoption of the gods of the regions they traveled to and adding their support to their titles were acts aimed at strengthening their legitimacy. However, it is also noteworthy that the god Ahuramazda is characterized as "The Greatest of All Gods", just like the king's titles of "Great King" or "King of Kings".

Achaemenid rulers combined political culture with an ideology based on divine authority. The fulcrum of sovereignty was the position of the king in the universal struggle between good and evil. With the sovereign on the side of good, chaos did not arise, good prevailed and justice was achieved in the world. Accordingly, in the hierarchy formed, the God Ahuramazda chose the Achaemenid Dynasty as a proxy to rule. Therefore, the authority to rule and govern remained only in this family throughout Persian history. To rebel against this ruling family was to rebel against Ahuramazda and his universal order. Thus, the Great King was a Persian of Persian descent; he conquered countries outside Persia; he fought and maintained order far from home to establish the perfect state we know today. The welfare of the Persian country was one of the king's chief concerns. If the country and its people are safe, if the loyalty of the people to the order of Persian rule continues, then happiness will prevail.

In the end, what is important is the image that the subject peoples had of their sovereign. The people under Persian rule did not see the Great King as a tyrannical foreign ruler, but rather as a guarantor of stability, peace, social order, economic development, and, indirectly, of their current position, which coincided with their own interests. This provided the Achaemenid kings with a historical and objective reality of Iranian suzerainty.